

HEIDL GYÖRGY

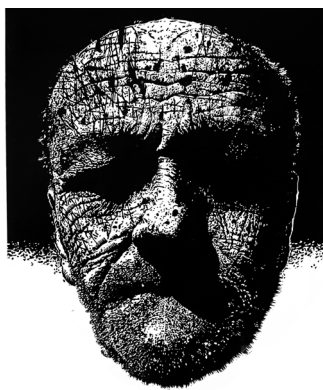
PRAETEXTATUS ÉS PAULINA, A HALHATATLAN SZERELMESEK

A sírfelirat

■ Házaspárok latin sírfeliratai gyakran beszélnek arról, hogy a hitvesi szerelem a halál után is tart. Ez a gondolat azonban csak nagyon ritkán kapcsolódik össze a lélek halhatatlanságának hitével s így azzal a meggyőződéssel, hogy az elhunyt szerelmesek valamiképpen túlvilági életükben is együtt lesznek. Éppen ezért kivételes az a császárkori felirat, amelyet egy szobor talapzatára – mások szerint temetési oltárra – véstek Paulina és férje, Praetextatus emlékére, akik negyven évig éltek hűséges házasságban.¹

Praetextatus a római pogány arisztokrácia egyik utolsó nagy alakja, szellemi vezére volt, műveltségéről, jelleméről, kiválóságáról – Jeromos egyházatyját leszámítva – egybehangzóan tanúskodnak a korabeli források. 384-ben halt meg, nem sokkal azután, hogy kijelölték a következő év konzuljának. Röviddel később Paulina is elhunyt. A szobortalapzat elülső oldalán felsorolják Praetextatus vallási és állami tisztségeit, valamint azokat a misztériumvallásokat, amelyekbe hitvese, Paulina beavatást nyert.

„A manesnek. Vettius Agorius Praetextatus augur, Vesta-pap, a Nap papja, quindecimvir [a tizenötök testületének tagja], curialis Herculis [Hercules tisztelőinek tagja], Liber beavatottja, az eleusziszi misztériumok beavató papja, templomőr, tauroboliatus [az áldozati bika vére által nyert beavatást a Cybele-kultuszba], az atyák atyja [Mithras papja], az államban viszont quaestor candidatus, városi praetor, Tuscia és Umbria correctora [császári biztos], konzuli rangú császári küldött Lusitaniában, Achaia prokonzulja, városparancsnok, a szenátus ötszörös követe, kétszeres praefectus prae-

Praetextatus és felesége nem platonikus lelki egyesülést remél a halál után, hanem – még ha kissé anakronisztikus is a megfogalmazás – két személy találkozását.

torio Itáliában és Illyriában, consul ordinarius designatus [rendesen megválasztott, de hivatalba még nem lépett konzul], valamint Aconia Fabia Paulina előkelő asszony, Ceres és az eleusziszi misztériumok beavatottja, Hecate és Aegina beavatottja, tauroboliata beavató papnő. Negyven évig éltek együtt házastársakként.”

Praetextatus végigjárta a szenátori rend ifjai előtt nyíló pálya lehetséges állomásait a quaestorságtól a konzulságig. A sírfelirat tanúsága szerint azonban nem egyenes vonalban felívelő politikai karrierjére volt büszke, hanem vallásosságára és papi tisztségeire. Legfőképpen arra, hogy beavatást nyert kora minden jelentős misztériumvallásába, amelyek a lélek halhatatlanságát és túlvilági boldogságát ígérték. Nem csupán beavatott, hanem maga is beavató pap volt. Feleségét is ő vezette be a misztériumokba, amint ezt a talapzat hátoldaláról, Paulinának Praetextatust dicsőítő költeményéből megtudjuk. Paulina szerint előkelő származásának legnagyobb előnye az volt, hogy Praetextatus felesége lehetett, aki tanította őt, példát mutatott neki, társává emelte, beavatta a misztériumokba, s ezért közös életük nem korlátozódik a földi létre, hanem haláluk után is folytatódik.

„Felmenőim ragyogása soha nagyobb előnnyel nem járt, mint hogy már korán méltónak találtattam férjem számára. De minden fény és dicsőség hitvesemé, Agoriusé, aki büszke törzs sarja. A hazát, a szenátust és hitvestársadat beragyogod egyenes jellemeddel, erkölcseddal, tanulmányaidal, te, aki elérted az erény legfőbb csúcsát. Ami ugyanis mindkét nyelven megíratott a bölcsek gondossága révén: amit a hozzáértők költeményekben megfogalmaztak, vagy amit prózában kiadtak, Te elolvasva a kapottnál kiválóbban adtad tovább. Mindez azonban kevés. Jámbor beavatottként elméd rejtekén őrződ a szent beavatások során megismerteket, sokrétű tudással tisztelod az istenek hatalmát, és a beavatások során hitvesed kegyesen magad mellé veszed, hogy emberek és istenek ismerője s neked hű társad legyen. Miért beszéljek most tisztségekről és hatalomról, az emberi fohászokban óhajtott örömeikről? Te mindig mulandónak és jelentéktelennek tartván ezeket, az istenek papjaként papi díszeidre vagy büszke. Férjem! Te jó tanítasaiddal megmentve a sors szabta haláltól, tisztán és szemérmesen vezetsz a templomokba, és az istenek szolgálatára szentelsz. Az összes misztériumba-avatásomnak tanúja vagy. Kegyes hitvesem! Megtisztelsz azzal, hogy bika vérenek áldozatával Dindymene és Attis papnőjévé avatsz, s mint Hecate szolgálólányát a hármas titokra tanítasz, és méltóvá teszel a görög Ceres szentségeire. Miattad ünnepelnek boldogságomért és kegyességemért, mert te költöd jó híremet az egész földkerekségen. Sokan ismernek engem, az ismeretlent, hiszen miért is ne tetszhetnék a veled kötött házasság okán. A római anyák velem példálózhatnak, és szépnek tartják gyermekük, ha a tiédre hasonlít. Férfiak és nők egyaránt óhajtják és helyeslik a kitüntetések, amelyeket te tanítómként adtál. Most, miután mindez elvétel, gyász emészt engem, hitvesedet. Boldog lennék, ha az istenek megadták volna, hogy éljen még a férjem, és boldog vagyok mégis, mert tiéd vagyok, voltam – s leszek majd halálom után.”

Praetextatus és Paulina biztosra mentek. Beavatottjai, sőt beavató papjai lettek az összes divatos misztériumvallásnak, Démétér eleusziszi, Dionüszosz lernai misztériumainak, Hecate, Isis és a Magna Mater kultuszának. Praetextatus ezenfelül a férfias Mitrásznak is papja volt. Mindketten részesedtek a Magna Mater-tiszteletnek a Kr. u. 2–4. században dívó szertartásában, a tauroboliumban, melynek során egy áldozati bika vérével csorgatták rájuk.

Jeromos fanyalgása

■ Nincs miért csodálkozni az egész Rómát lázba hozó temetési szertartás egyik szemtanújának, a talán már a sírfeliratot is ismerő Jeromosnak azon a csípős megjegyzésén, miszerint Praetextatus „most nem az ég tejfehér palotájában van, amint

szerencsétlen hitvese hazudja, hanem elhagyatva és mezítelenül, szennyes sötétségbe zárva”.³ Bár Jeromos könnyen hajlott embertársai sértegetésére, a rendkívül befolylásos római házaspár valóban veszélyes ellenfélnek tűnhetett, hiszen olyan kultuszok részesei és éltetői voltak, amelyeket a keresztények rendszerint démoni praktikákból eredeztettek, s amelyekről azt gondolták, hogy az egy, igaz Isten tisztelete helyett a Sátán szolgálatára hajtják a lelkeket.

Az idézett levelet Jeromos egy keresztény özvegy, Lea halálakor írta vigasztalás-képpen Marcellának. Marcella közösségének egykori tagja egy idő után maga is fogadalmas női közösség vezetője lett, és haláláig szerényen, visszahúzódva élt. A két, merőben eltérő, de egy időben lezáruló földi életpálya megfelelő alkalmat kínált Jeromosnak ahhoz, hogy az egyszerű, feltűnést kerülő Leát valódi győztesként állítsa szembe a híres-neves Praetextatusszal, akit nem sokkal halála előtt, konzullá választásakor szinte diadalmenetben ünnepelt Róma. A jelentéktelennek tűnő, világtól elvonult asszony osztályrésze az örök boldogság lett, amíg a sikeres Praetextatus utálatos sötétségben szenved. Lea olyan, mint a példabeszéd (vö. Lk 16,19–24) szegény Lázára: most Ábrahám kebelén örvendezik, a dúsgazdag Praetextatus pedig az alvilági sötétségből könyörög a szent asszony ujsa hegyének egyetlen vízcseppjéért.

„Most tehát rövid küzdelemért örök boldogságot élvez. Angyalok kara fogadja, Ábrahám kebelén dédelgetik, és a szegény Lázárral együtt azt látja, hogy a bíborruhás gazdag, a pálmával még fel sem díszített, de már istenített consul az ő kisujja hegyének vízcseppjéért könyörög. A dolgok micsoda változása ez! Az, aki előtt néhány napja a legelőkelőbb hatalmi jelvények haladtak, aki, mintha a levert ellenség felett tartana győzelmi menetet, hágott fel a capitoliumi fellegvárba, akit a római nép tapsal és tomboló ujjongással fogadott, s akinek halálára az egész város megindult, most nem az ég tejféhér palotájában van, amint szerencsétlen hitvese hazudja, hanem elhagyatva és mezítelenül, szennyes sötétségbe zárva. Az viszont, akit egyetlen szobácska zugai sáncoltak el, aki szegénynek és jelentéktelennek látszott, akinek életét esztelenségnek vélték, Krisztust követi, és ezt mondja: Amit csak hallottunk és láttunk is Istenünk városában (Zsolt 48,9), és így tovább.”⁴

Jeromos szerint Paulina „szerencsétlen asszony” (*uxor infelix*), ami utalás a sírfelirat utolsó sorára, ahol a feleség szerencsésnek (*felix*) nevezte magát. Azzal, hogy Praetextatus „nem az ég tejpalotájában” van (*non in lacteo caeli palatio*), talán a felirat azon állítására céloz a keresztény lelkipásztor, mely szerint a görög és latin bölcsek előtt, akiknek munkáit Praetextatus tanulmányozta, fordította és alkalmasint javíttatta, megnyílik az ég kapuja (*porta quis caeli patet*).

Perszonalizmus

■ Egy sírfelirat természetesen idealizálja az elhunytat, az oszlop előtt állva azonban mi valóban Paulina és Praetextatus hangját halljuk, azokat a verssorokat olvassuk, amelyeket egykor minden biztonnyal ők maguk írtak hitvesük iránti tiszteletük kifejezésére. Nincs okunk kétségbe vonni e sokat megélt házaspár őszinteségét. Ha nem Jeromos szemével olvassuk a sírverset, megrendítő a házaspár hitvesi szerelmének mélysége. Negyven évig éltek együtt hűséges szeretetben.

Az asszony rendkívül hálás férjének. A kor szokásainak megfelelően feltehetőleg egészen fiatalon ment férjhez a nála jóval idősebb férfihoz, aki nem csupán férje, de tanítómestere is lett. Egyáltalán nem volt magától értetődő, hogy a férj tanítja és szellemi-intellektuális értelemben társnak tekintí feleségét, Praetextatus azonban ilyen tanító volt, sőt beavatta feleségét mindazon rítusba, amely halhatatlanságot ígért. Mindent megtett azért, hogy Paulina valódi társa legyen a földi életben és a túlvilágon is. Házasságukra *sub specie aeternitatis* – az örökkévalóság szemszögéből – te-

kintett: aligha lehet ennél szebb és mélyebb kifejezése a férj feleség iránti szerelmének és ragaszkodásnak.

Az oszlop jobb oldalára vésett versben Praetextatus így szólítja meg feleségét: „Paulina! Te, igazság és tisztaság ismerője, templomoknak szentelt, istenek barátja, aki férjét önmaga s Rómát férje elé helyezed, te szemérmes, hűséges, elmében és testben is megtisztult, mindenkihez kegyes, az otthonról gondoskodó asszony...” – majd következik az utolsó sor, amely azonban erősen rongálódott, csupán néhány betűjét lehet kiolvasni. Az egyik jelentős epigráfiai adatbank összeállítója így rekonstruálja: *cae[le]s[tium iam sede semper mec]u[m e]ri[s]*, azaz: „immár mindig velem leszel a mennyei lakóhelyen”.⁵ Nem valószínűtlen megoldás.

A másik oldalon ezt olvassuk: „Vettius Agorius Praetextatus feleségének, Paulinának. Paulina! Lelki közösségünk a szemérmesség forrása, a szeretet köteléke, tiszta szerelem és égből adott hűség. E közösségre bíztam elmém rejtett titkait. Ajándéka ez az isteneknek, akik a hitvesi ágyat körülfonják baráti és szemérmes kötelékekkel: az anya odaadásával, a feleség varázsával, a nővér kötelességtudásával, a lánygyermek szerénységével és oly bizalommal, amely barátainkhoz fűz minket. Te az együtt töltött évek tapasztalatával, a megszentelés szövetségével, tartós, hű, tiszta egyetértéssel segíted, szereted, ékesíted és tiszteled férjedet.”

Paulina varázslatos feleség, odaadó anya, kötelességtudó testvér, szerény gyermek, bizalmas barát. Praetextatus és felesége nem platonikus lelki egyesülést remél a halál után, hanem – még ha kissé anakronisztikus is a megfogalmazás – két személy találkozását. A laudáció szerint Paulina úgy feleség, hogy közben gyermek, szülő, testvér és barát. Ezek a viszonyok (*nexus*), amelyeket az istenek szőttek (*nectunt*) bonyolult hálónak, nem választhatók el egymástól. A rokoni, baráti kötelékek szorosan tartoznak az asszony személyiségéhez, de talán pontosabb úgy fogalmazni, hogy éppen ez az összetett viszonyrendszer alkotja azt a személyiséget, akit Praetextatus feleségében dicsér. Ők maguk sem két külön lélek közös életét élik, hanem egyetlen lelki sorsközösséget (*pectoris consortio*) alkotnak a földi és túlvilági életben egyaránt.

„Boldog lennék, ha az istenek megadták volna nekem, hogy éljen még a férjem, de boldog vagyok mégis, mivel tiéd vagyok, voltam – s leszek majd halálom után is.” E sorok⁶ mintegy összefoglalják férj és feleség legfőbb üzenetét: a házastársak nem önmaguké, hanem egymáséi, és hitvesi közösségük nem szűnik meg haláluk után sem. Nagyon tudatos a megfogalmazás, ugyanis Paulina szavai: „tiéd vagyok, voltam – s leszek halálom után is”, a kortársak számára jól felismerhetően éles ellentétben állnak sok más latin sírfelirattal, ahol a „beszélő” rezignáltan vesz tudomást magányos önmaga szükségszerű elmúlásáról: „non fui, fui, non sum, non curo” – „nem voltam, voltam, nem vagyok, nem érdekel”.⁷

Jeromos teljesen süket a hitvesi szeretet „perszonalista” hangjaira. Az özvegy Leának nem korábban elhunyt férje, hanem a szegény Lázár a társa Ábrahám kebelén. Más lehetőség föl sem merülhet. Két nappal a Marcellának címzett levél megírása után sietve újabb levelet küld az asszonynak, amelyben egy Asella nevű fogadalmas szűz dicséretét zengi, mert amikor Leát dicsérte, mint mondja, „nyugalanság fogta el lelkem, és eszembe ötlött: nem szabad hallgatnom a szűzről, nekem, aki a tisztaság második fokáról beszélek”.⁸ Az özvegy Lea a tisztaságnak csak második fokán állt. Az első a szüzesség, a valódi magasztalás a szüzeket illeti meg, így például Eustochiumot, akihez Jeromos ugyanebben az időszakban könyvnyi terjedelmű levelet ír. Eustochium jól tudja, mennyi gond emészti a házasságokat, s hogy „mindannak, ami a házasságban jónak számít, véget vet a halál”.⁹ Nővére, Blesilla korán megözvegyült, így „a szüzesség koszorúját is, a házasság örömeit is elveszítette. Ámbár a tisztaság második fokozatának birtokosa, de mégis, mit gondolsz, mennyit szenvedhet olykor, miközben nap mint nap csodálja hűgocskájában azt, amit ő maga el-

veszített, s bár a már megízlelt gyönyört nehezebben nélkülözi, önmegtartóztatásának jutalma csekélyebb?”¹⁰

Mínt hogy a tisztaság harmadik fokán a monogám keresztény házások állnak, akiket a halál elválaszt egymástól, Jeromos szerint a „szerencsétlen” Fabia Aconia Paulina teljes képtelenségben bizakodik, amikor azt írja, hogy majd halála után is Praetextatus hitvese lesz.

Záró gondolatok

■ „Kezdetben van a viszony” – írja Martin Buber *Én és Te* című esszéjében, a modern perszonalista filozófiák egyik kiemelkedő mesterművében. A mondat művének fő tézisét fejezi ki a lehető legtömörebben, s egyben utal János evangéliumának jól ismert kezdősorára. A görög „logosz” ugyanis jelent viszonyt is, bár mi szeretjük így idézni a verset: „Kezdetben volt az Ige (logosz), és az Ige Istennél volt, és Isten volt az Ige.” E vers maga is „viszonyul”, amennyiben a Teremtés könyvének s így az egész Bibliának a legelső sorára utal: „Kezdetben alkotta Isten az eget és a földet.” Jánost követve a Genézis Istenének kimondott, teremtő szavában („És Isten szólt ...”) már a legelső keresztény írásmagyarázók felismerték a jánosi, személyes Logoszt, aki kezdetben Istennél, az Atyánál van, és „aki által minden lett, ami lett”. Az Atya és a Fiú tehát „viszonyban” vannak. Örök viszonyban egymással és a teremtés által az időbeli teremtményekkel is. Egymáshoz való örök viszonyuk maga a Szeretet. A keresztény teológusok, akik teológián éppenséggel a Szentháromság tanát értették, az Atya és a Fiú örök Szereteté a Szentlélekkel azonosították.

Gyakran elmondjuk, és eszmetörténeti kutatások szépen igazolják, hogy a modern „személy” fogalom nem létezne a kereszténység istenfogalma nélkül, amely paradox módon három személy kölcsönös, örök, megszüntethetetlen szeretetkapcsolataként gondolja el az egy, oszthatatlan isteni lényeket. Ennek megfelelően a modern perszonalista filozófiák végső soron teológiai eredetűek, hiszen a szentháromságtani és krisztológiai viták során letisztult „személy” fogalomra alapozódnak.

Perszonalista szemlélet mindazonáltal létezik azt megelőzően, hogy teológiai viták során nevet kapna, és nem csupán a keresztény hagyományban ismerhetjük fel a nyomait. Erről tanúskodik Praetextatus és Paulina sírfelirata, egy vallási hagyományaira büszke, minden lehetséges misztériumvallásba beavatást nyert, pogány római arisztokrata házaspár hitvallása. Ők igazán szerették egymást, és úgy látszik, aki igazán szeret, eredendően perszonalista. Nem is lehet más, ha igaz az, hogy „kezdetben van a viszony”, kezdetben van a Logosz, és kezdetben a Logosz által alkotta Isten a mindenséget, benne az embert: a férfit és a nőt.

■ JEGYZETEK

1. Hermann Dessau: *Inscriptiones Latinae Selectae* 1259. I. 278–279. A feliratról lásd Alan Cameron: *The Last Pagans of Rome*. Oxford University Press, Oxford, 2011. 302–305; Maijastina Kahlos: *Fabia Aconia Paulina and the Death of Praetextatus: Rhetoric and Ideals in Late Antiquity (CIL VI 1779)*. Arctos 1994. 28. sz. 13–25; Sághy Marianne: *Versek és vértanúk: A római mártírkultusz Damasus pápa korában 366–384*. Paulus Hungarus – Kairosz Kiadó, Bp., 2003. 236–242. A tanulmányban a sírfeliratot saját fordításomban közlöm, szögletes zárójelben a fordító megjegyzéseivel.
2. Alan Cameron szerint Symmachusnak egy a császárhoz intézett kérvénye (Rel. 12.2) és Jeromos Marcellának írt levele (Ep. 23,2–3) arról tanúskodik, hogy a síremléket már néhány nappal Praetextatus halála után felállították.
3. Ep. 23,3. Puskely Mária fordítása. Szent Jeromos: *Levelek*. I. Szenzár Kiadó, Bp., 2005. 101.
4. Puskely Mária fordítása. Uo. 100–101.
5. Clauss-Slaby Epigraphik-Datenbank: <http://www.manfredclauss.de/>.
6. A. Cameron szerint e sorokat már Paulina halála után illesztették a sírfelirathoz, de valószínűleg az asszony egy korábban, más alkalomra írt, szintén a férjének címzett költeményéből származnak.
7. Erről lásd Maijastina Kahlos tanulmányát.
8. Ep. 24,1. Puskely Mária fordítása. Szent Jeromos: i. m. 101.
9. Ep. 22,2. Adamik Tamás fordítása. Uo. 72.
10. Ep. 22,15. Adamik Tamás fordítása. Uo. 79.